

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE TÂRGU MUREȘ

DE LA UMANISM LA LUMINISM

ИСТОРИЯ

СВЯТЫХ ПИСАНИЙ

ИЗДАНИЕ

С ПЕРЕВОДАМИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

ИЗДАНИЕ

Târgu-Mureș
-1994-

KEMÉNY ZSIGMOND: KÖDKÉPEK A KEDÉLY LÁTHATÁRÁN (Lehet-e egy Kemény-regény szórakoztató?)

CSÁSZTVAY TÜNDE

1. A magyar irodalom "kivert kutyája"

"Kemény Zsigmond megelőzte a korát, de megelőzte a mi korunkat is, s a temetői mécses, amit a sírköve fölött meggyújtottunk, holnapra már kilobban"¹ - állapította meg Kosztolányi Dezső 1914-ben Kemény Zsigmondra emlékezve. Mig Péterfy Jenő - néhány évtizeddel korábban - még óvatosan csak "sphinx-szerűnek"² titulálta, Beöthy Zsolt³ pedig azon elmélkedett, vajon az olvasók műveltségének irányában támasztott túlzott megterhelés-e az oka, hogy nem olvassák műveit, Kosztolányi nem sokat teketóriázva jelentette ki, hogy Kemény nem népszerű és nem is volt népszerű soha: ő irodalmunk "kivert kutyája"⁴. Regényei után - az olvasók legelszántabbik, szűk rétegén kívül - ma sem igen kapkodnak.⁵ "Fogyasztói", azaz olvasói szempontból tehát meglehetősen meghökkentő lehet, hogy Kemény a *Ködképek a kedély láthatárán* című írását valószínűleg éppen hogy vérbeli szórakoztató, olvasmányos vállalkozásnak szánta. Az alkotó oldaláról viszont semmiféle meglepetést nem jelent.

Pais Dezső⁶ már 1911-ben megjegyezte, hogy Kemény az 50-es években azzal a határozott szándékkal fogott tollat, hogy az írókban felkelte a bizalmat önmagukkal, a közönségben pedig a megbecsülést íróival szemben. Pitroff Pál *Kemény Zsigmond esztétikája* című dolgozatában⁷ a *Ködképekkel* egyidőben íródott *Élet és irodalom* vizsgálatakor többek között megállapította, hogy [Kemény] "életének nagy célja átalakítani és a műveltségben előbbre vinni a magyarságot" és idézi Kemény egy kijelentését, miszerint: "nekünk olvasóközönseget kell teremteni és nevelni."

Elemzések sora, például Papp Ferenc megbízható monográfiája⁸, Martinkó András értekezése⁹ vagy Barta János alapos tanulmányai¹⁰ mutatták ki, hogy Kemény az 50-es évek elején, az ellene folytatott eljárás megszűnte után, rendkívül tudatosan, az adott politikai helyzetet végigelemezve vállalta az egyik vezérszerepet a bukott forradalom után, az akkori egyetlen (többé-kevésbé) etikus lehetőséget kínáló területen, az irodalom s a sajtó területén. Ekkoriban születtek alapvető irodalomelméleti írásai, melyeket a szűkebb műfajelméleti, esztétikai jelentőségükön túl az adott körülmények között a nemzetmentés és -építés, az irodalomszervezés eszközeinek és lehetőségeinek felmérésére szánt.

¹ Kosztolányi Dezső: *K. Zs. = A Hét* 1914. febr. 15.

² Péterfy Jenő: *Báró K. Zs. mint regényíró*. = *BpSz* 1881. 28. köt. 161.

³ Beöthy Zsolt: *K., a regényíró*. = *Romemlékek*. Bp. 1923. 1 köt. 261.

⁴ Kosztolányi, id. m.

⁵ Vö. pl. Barta János értékelésével, aki Keményt a XIX. század magyar irodalmának "legproblematikusabb hagyományú egyéniségének" tartja.

⁶ Pais Dezső: *Báró K. Zs. és az irodalmi élet*. = *IK* 1911.

⁷ *Urania* 1914. 5-8. sz.35.

⁸ Papp Ferenc: *K. Zs.* 1. köt. Bp. 1923.

⁹ Martinkó András: *K. Zs. pályafordulata*. Pécs, 1937.

¹⁰ Barta János: *Gyulai Pál. Bev. tan.* - Bp., 1967.; Barta János: *K. Zs. írói világa*. = *Évfordulók. Tanulmányok és megemlékezések*. Bp., 1981.; Barta János: *A pálya ívei*. Bp., 1985.; Barta János: *A pálya végén* című kötet három Kemény-tanulmánya. Bp., 1987.

1850 táján pedig megjelentek egészen új regénykísérletek¹¹ is. Az irodalom számára meghódítandó, szélesebb olvasóközönségnek. Elsősorban (arisztokrata) nőknek. Szórakoztató olvasmányok. Mint például a *Ködképek a kedély láthatárán*.

2. Andalító cím

A cím - mindenesetre - nőknek való. Varázslatos, titokzatos és gyönyörű. Talán a magyar irodalom legszebb műcíme. Idegen nyelvre lefordíthatatlan.

A szakirodalomban él az a legenda, hogy "címét sokféleképpen értelmezték"¹². Ezzel ellentétben az a jellemző, hogy a kérdésfeltevés után: vajon mit érthetett Kemény a regény címén, mi vezethette e cím választására, némi vértelen próbálkozás után általában mindenki igyekszik megfeledkezni, illetve a regény eszméinek magyarázatába fogva, kikerülni. Egyedül Sötér István és Barta János rugaszkodott neki. "A regény címe talán arra utal, hogy a legfájdalmasabb emlék is ködképpé szelidül, a »kedély láthatárán«, s nem válik belőle kísértő fantom, vádló kísértet. A nemes és harcos indulatok az ifjúság jogaihoz tartoznak: jobbik énünk ködképként marad velünk, s ha nem tekintünk a messi láthatárra, akár tudomást sem kell vennünk róla" - írta Sötér.¹³ Barta János tanulmányának "post scriptuma" szerint pedig: "A mű olvasója nem siklik át könnyen a kérdésen: honnan és miért ez a különös cím: *Ködképek a kedély láthatárán*. Írói szeszély, vagy valami értelme is van? Nos, a kulcsszó, a »kedély«, ismételen felbukkan az elbeszélés során... A talányosság, a kiismerhetetlenség, délibabos tünemények, emlékek, benyomások, látszatértékek és megérzések, problematikus jelleme az életben és a sorsokban, a realitás és az irrealitás határán: ezek a »ködképek« üzik játékukat Kemény hőseinek kedélyében"¹⁴.

Tóth Gyula - félmegoldást adva, csak a "ködképekre" koncentrálva - a ködképek szövegében inkább "a történet szereplőinek rögeszméire vonatkozó célzást" érez, "amelyek végül is más-más megoldásban a hősök tragédiáját, bukását idézték elő, és »gyakran vétkesebbé tesznek minket és szerencsétlenebbé mást, mint bűneink«".

A cím "rejtélyének" - legalábbis egyik lehetséges és a korábbiaknál helytállóbb megoldását, a címet kiadó szavak magyarázatát keresve, kigyűjtöttem a regényből¹⁵ a "kedélyre és a ködképekre" és a "láthatárra" vonatkozó utalásokat. (A "gyermeteg kedély", "kedélyes helyzet" - típusú előfordulásokat nem jeleztem.)

A "láthatárra" egyetlen direkt magyarázatot találtam: [A félvér gyermek születésének éjszakáján] "A hold gazdag sugarakkal borítja a láthatárt, de a szél végigsivalkodott a keskeny völgyek torkán, rángatta a fák lombjait, kifürkészte a szirtöblöket, s millió hangot csalt belőlük. És a csillámló felhők, mint a megvert tábor maradványai, melyek a dicsőséget és félelmet egyaránt nem tudják feledni, majd

¹¹ A szakirodalom megegyezik abban, hogy az 1850-es Kemény-regényeket átmenetnek tekintik. A vélemények abban különböznek, hogy a Kemény-életműben hol helyezik el őket, Kemény "Fejlődésrajzában" "visszaesésnek", "megtorpanásnak", avagy egy új, modernebb írói próbálkozás, vagy éppen valamely (akár visszavetített) stílusirányzati vállalkozás előkészületének előtanulmányának tekintik ezeket az alkotásokat.

¹² K. Zs.: *Férj és nő. - Ködképek a kedély láthatárán* - Szerelem és hiúság. Utószó: Tóth Gyula. Bp., 1968. 603.

¹³ Sötér István: *Nemzet és haladás*. Bp., 1963. 523.

¹⁴ Barta János: *Ködképek a kedély láthatárán - egy különös Kemény-regényről* = Barta János: *A pálya végén*. Bp., 1987. 184.

¹⁵ A lapszámok a 10. lábjegyzetben említett kiadásra vonatkoznak.

nyargalva oszlottak szét a *láthatáron*, majd ismét gyorsan gyűltek nagyobb csoportba, mintegy küzdésre készülődve." (358. o.)

"Így bánnak szívünkkel s *kedélyünkkel*, az élmények, eszmék, tapasztalások és regényes kalandok, melyek feldisítik ugyan képzelődésünket s érzéseinket a képek és szavak igézetével: de csak miután már alig lelnétek rajtunk, ha éles szemetek volna, vidor és eleven beléletet. (302-303. o.)

"Ah, Ameline nem szavakban, de *kedélye* és álmai által költő volt." (356. o.)

"A nő *kedélyvilága* hasonlít egy langeszű költő fantasztikus művéhez, ki ösztönileg érzi a rendetlenül szétszórt képek szellemi összefüggését, s haragszik, hogy a közönség nem bírja csodás észröpteit követni; azonban elégtelensége mellett mégis maga írná meg a legrosszabb bírálatot saját művéről." (360. o.)

"Florestán a fővárosi mulatságba merült, s magával sodorta Ameline-t is. Éles figyelemmel fűrkészett ki minden alkalmat, mely a lelket kifelé vonja, a képzelődésnek idegen anyagokat ad, és a *kedélynek* nem enged a változó benyomások miatt elmélyedést." (362. o.)

[Ameline] "Idegei mindig ingerlékenyebbek lettek, s arcán a *kedélykór* elvitathatatlan tünetei mutatkoztak." (362. o.)

"S ha volt, ki Ameline-t a *kedélyingerültségben* megközelíthette, az néhány hónap múlva Florestán vala." (363. o.)

"Ameline szíve e szavakra görcsösen összeszorult, mert érzi, hogy Florestánnak a természet törvényei szerint nincsenek ugyan kötelességei azon lény iránt, ki nevét hordja, de a *kedély* igényeiből kellene lenni gyöngédségnek neje iránt, ki hozzá a látszat dacára is hű volt, s kiben ily nyilatkozatok az anyai érzést sértik meg..." (378. o.)

"Honnan támadt emlékezetének ez az iszonyú pontossága, miért ostromolja a múlt, miért zár ki bármily más gondolatot, s miért borul *kedélyére* megnevezhetetlen keserv? Ameline maga sem tudta érteni." (380. o.)

"Van olyan önzés, van olyan *kedélytelenség*, mely felette áll a haragnak, s útjában mélyebb, de hallgatagabban szenvedélyekkel ütközhetik össze." (387. o.)

"Vannak érzések, mik bizonyos *kedély* előtt mindig talányok maradnak, hasonlóan a titkosíráshoz, melynek kulcsai elvesztek." (389. o.)

"A világ nem fogja érteni soha azon talányt, hogy házasságuk tizedik éve ismét a mézeshetek kéjmámorait hozza el... Képzletemben már bölcsőjét ringatom a kis Villemont Florestánnak. Számára majorátust fogok alapítani, mégpedig olyat, mely elkobzott ősi birtokainknál semmivel sem leend alábbvaló... Csak, kedvesem, nehogy aztán egy kis Ameline-t öleljek a kis Florestán helyett! Akkor a majorátus megint *ködképpé* oszlik." (386. o.)

[Florestán leveléből - Ameline-nek] "Te mesés lény vagy ábrándokból és *ködképekből* alkotva, mely a földet nem érinti, s a légben sem foglal valóságos helyet." (388. o.)

Hogy ez a kissé unalmas és fáradságos munka nem volt hiábavaló, azonnal kiderül, ha az idézeteket egymás után olvassuk. Kivüláglík, hogy a cimbren szereplő fogalmak csakis Florestán és Ameline-Cecil kapcsán fordulnak elő. A Jenő Eduárd-Stefánia történetben még véletlenül sem. A magyarázat lehetséges, hogy pokolian egyszerű, s csak arról van szó, hogy az egyik résztörténet alcímét Kemény egyszerűen "kiterjesztette" az egész regényre. De ha nem is tudnánk, hogy Kemény csak később fűzte egy novella-füzérré a három történetet, feltételezhetjük, hogy a regény szerkesztésének megtervezésekor, a címszavak magyarázataul, egyáltalán, e szál "hordozójául" az író *tudatosan* a Florestán - Ameline történetet jelölte ki, ezzel is felhívva a figyelmet a népszerűnek szánt regény "legnépszerűbb szálára. Nagyon úgy hat - bármilyen indokból is -, Kemény ezt a történet - részletet kívánta

figyelemfelkeltőnek előtérbe tolni. A Florestán - Ameline-történet - írójától elvart - egyik funkciója feltétlenül ez. Így aztán, mindenesetre kétségesek azok a magyarázat-kísérletek, amelyek a Jenő Eduárd-féle történet köreiből próbálják a regénycím-választást levezetni. (Persze az is lehet, hogy a dolog jóval körmönfontabb. Már amennyiben a ködkép - mindemellett - értelmezhető utalásnak vagy üzenetnek is, melyet Kemény rejtett el a címben. Egyelőre csak kérdésként fogalmazom meg: vajon fordítható-e Francis Bacon idolum-fogalma ködképnek? úgy tűnik, joggal fordítható.- A kimerítőbb válasz már egy másik tanulmányba szorul.)

Az idézett helyeket végigtekintve, a támpontul szolgáló elszólások, utalások alapján a *ködkép* - szó szerint, azaz bizonyíthatóan - a megfoghatatlan, a leírhatatlan és a remélt "ábránd", "álom" szinonimájaként tűnik fel, nem feledve azt sem, hogy a "köd" a század második felének kedvelt és az irodalmi életben bevett, illetve egyre bevettebb, korszakjellemző fogalma, jelképe is.

Az újabb értelmezők közül Szegedy-Maszák Mihály¹⁶ egy odavetett félmondatban utalt ugyan a fogalomra: "... Várhelyi megfoghatatlan jelleme azt sejteti, hogy eszmények, "ködképek", sőt akár téveszmék nélkül az élet túlzottan is jelentéktelenné válik", de véleményem szerint a Szegedy-Maszák-féle megoldásnak, szövejtésnek semmiképpen nincsen bizonyító ereje a kigyűjtött idézetek és a regénykontextus alapján. Szegedy-Maszák a regény olvastán, visszvetítve, saját koncepcióját erősítő csúsztatja egymásba az "eszmény" és a "téveszme" fogalmát.

A "kedély" esetében már valamivel nehezebb a dolgunk. A fogalom mindenképpen kapcsolatban áll a "lélekkel", a "lélekállapottal", a "lelki étellel", esetleg a habitussal is. (A kedély fogalmának effajta magyarázata egyébként nem állt messze a múlt századi, e század eleji, Közel-kortárs regényismertető, regényelemző recenzesek, illetve irodalmár szakemberek szóhasználatától. Gyulai Pál a regény első kötetbeli kiadásának kapcsán jelentette ki: "Oly korszak után, mely lelki kimerültséget hagyott hátra, fogékonyabb is a kedély, a regény kihültebb, de élménydús, csendes, de változatos, nem oly elragadó, de eszméletőbb költészetében keresni életet, mint lelkesülni a líra szenvedélyes hangjain."¹⁷ Szemere Samu¹⁸ pedig például a következőket írta a tragikumról szóló dolgozatában: "Értékessé teszi az egyént a testi és szellemi erő, a képzelet és érzés gazdagsága, a *kedély mélysége*, az akarat ereje, s minden egyéb esztétikai vagy erkölcsi »kiválóság«".

A "láthatár" szinte megoldhatatlanul "lefordíthatatlan", irányultsága ugyanis kettős. Egyrészt egy fizikai kiterjedés legmesszebbi, még befogható, még látható széle; korlátaink, lehetőségeink bevallottan legtágabbra nyújtott kerülete. Másrészt egy új, köreinken túli világ relatív kezdőpontja.

Sikerrel jártunk tehát. Egy lehetséges regénycímmagyarázatot adhatunk: Megmagyarázhatatlan ábrándok a lélekállapot relatív köreiből. A Keményé kijmondhatatlanul jobb.

3. Forrásfeltárások

Irodalmárok sora gyürkőzött neki, hogy megfejtse Kemény titkát: honnan vette a regény ötletét. Helyesebb, ha ötleteket írunk. A regény ugyanis minimum

¹⁶ Szegedy-Maszák Mihály: *Romantikus ironia: Ködképek a kedély láthatárán.* = Sz. M. M.: K. Zs. Bp. 1989, 186

¹⁷ Gyulai Pál: *K. Zs. regényei és beszédei.* = *Pesti Napló* 1954. 50. sz.

¹⁸ Szemere Samu: *A tragikum.* = *Beöthy Emlékkönyv. Bp., 1908. 60.*

kettő, de inkább három különálló és lazán egybeszerkesztett történetből áll össze. Ezen korántsem csodálkozhatunk, hiszen többek között Pais Dezső tanulmányai¹⁹ regisztrálták, hogy "1852-ben [Kemény] két művét a Budapesti Viszhang hozza: az első felében *Két boldog* című történeti novellát, a másodikban pedig (aug. 22-től II. 8.) a *Visszaemlékezések* című novellaciklust, a mely utóbb némileg átalakított formájában a *Ködképek* címet kapta."

Emiatt jóformán bizonyos, hogy nem követünk el hibát, ha a jól elkülöníthető történeteket szétválasztva vesszük vizsgálat alá, s csak utóbb, az elemzés-cserepek összeszededgetése után keressük a magyarázatot arra, vajon az író miért ragasztotta össze ezeket a novella-részeket regényre.

Történet/1. - Cecil + Várhelyi

Várhelyi alakjában egyértelműen Keményre ismernek a kritikusok. Cecilről pedig Papp Ferenc²⁰ óta sejteni merjük, hogy legalábbis ideálképe az író kedves barátja, Tahy Károlyné lehetett. Viszonyokról, barátságokról - az irodalmi pletykákon kívül - maga az író tár fel jónéhány forrás-adalékat - regényének lapjain.

A személyes életrajzi indíttatás regisztrálásán túl azonban megállapítható, hogy a külső keretül szolgáló Várhelyi-Cecil történet adja a regény szerkezeti vázát. Az ő elbeszéléseiből értésülünk a többi történet eseményeiről, ők teremtenek kapcsolatot a nemegyszer túlbonyolított szálak között, általuk igazodnak valamiféle körmonfort rokonsági rendszerbe a regény szereplői, és Várhelyi érzeteti, veteti észre velünk, olvasókkal a regény "párhuzamos életrajzainak" hasonlóságait, illetve különbözőségeit²¹.

Felmerülhet a kérdés, vajon Kemény sietős nemtörődömségből szerkesztette-e így a *Ködképeket*, avagy a régóta tervezett, de ezidőben született *Eszmék a regény és a dráma körül* című tanulmányának igen szabadon értelmezett és az általa "legformáltlanabb" műfajnak tartott regény elméleti módszereit próbálta ki a gyakorlatban. "A regényíró választott tárgya szerint, gyakran csak egyes bogok által köti össze meséjének különböző ágait s legfeljebb a kifejtésnél hozza egymással szorosabb kapcsolatba... A főtörténet mellett egy párhuzamban folyhatik amazzal s Versenghet vele hatásban; két vagy több darabra hasíthatja a művet, melyet jobbjára az *alapeszme* tart össze" - vallotta ugyanis egyik tanulmányában Kemény.²²

Közvetlen persze még erősíti mindezt, hogy Kemény igencsak értett az agyonbonyolított, sokszorosán összetett és egymásra játszó regényszerkezet-építéshez, ráadásul az is tudnivaló, hogy Kemény a kötetbeli közlés előtt legalább egyszer újraolvasta, átdolgozta a művet.

Történet/2. - Jenő Eduárd + Stefánia

Papp Ferenc még csak azt fedezte fel, hogy a helyszín, azaz a regénybeli fehérhalmi Jenő-kastély kísérteties mása a zsigó Wesselényi-háznak, míg a mikrofilológus Csúry Bálint 1926-os cikkében²³ megtalálni vélte Jenő Eduárd valaha élt modelljét is. A 18. században Erdélyben jegyezték fel báró Dujardin József esetét, akit kegyetlenkedés és gyilkosság vádjával ítétek börtönbüntetésre. A dolog nagy

¹⁹ Pais Dezső. *K. Zs. írói működésének kronológiája*. = EPHK 1911 792-799

²⁰ Papp Ferenc. *K. Zs. Bp.* 1927.

²¹ Várhelyi alakjáról, a történetben ráosztott szerepéről és funkciójáról, elbeszélői helyzetéről sok helytálló megállapítást tesz Szegedy-Maszák Mihály id. monográfiájában

²² *K. Zs. Tanulmányok*. 2. köt. Bp., 1906-1907, 214-215.

²³ Csúry Bálint. *K. Zs. regényforrásokhoz*. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1926 1 sz 71-78

port kavart, az ügy körüli botrányról részletesen beszámolt több korabeli naplóíró és emlékirat-író. Csüry pontosan kinyomozta, hogy Dujardin "kegyetlenkedő hajlama, úgy látszik, nem mindjárt ébredt föl egész vadságában... Sokáig csak egy katonás, mord embert, rendszerető gazdát láttak benne. Kegyetlenkedő híre akkor keletkezik, mikor nagy gazdasági reformterveihez kezd. Gyulatelkén egy mocsárfészek helyén pompás kertet alakít, pálinkafőzöt állít, szőlőt művel. Maga áll munkásai háta mögé, a lomha és minden újítástól irtózó népet dologhoz és renchez szoktatja, ültetvényeit, melyek azon időben szokatlanok voltak, természetesen csak a legnagyobb szigor alkalmazásával tudja barbár kezektől megoltalmazni."

A regénybeli Jenő Eduárd alakja - valaha élő földi mástól vagy anélkül - amúgy igazán sokfunkciójú figura. Jenő Eduárd - önmagában - egy jobb és gazdagabb polgári világot megteremteni kívánó hős. Abban a pillanatban azonban, amint emberek közé jut, ahogy valamiféle viszonyítási rendszerbe kerül, megítélése megváltozik: a jobbágyok utálják (Florestánnal szemben), feleségével szemben kíméletlenül igazságtalan s életét örökre elrontja, Adolffal szemben beteges rágalmozó, birtokostársai szemében kíméletlen "uzsorás",²⁴ Jenő Eduárd állandó harcban áll a külvilággal; igazi anti-karriert befutó anti-hős.²⁵

Szakirodalmi viaskodások vitapontja, hogy Jenő Eduárd - magyarországi viszonyításban - korát előlegezte-e, vagy az akkori nyugat-európai gazdálkodás szolgái másolója volt-e; esetleg egy dinamikus, egyre nagyobb robbanásokkal fejlődő polgárosodásnak alkotta-e meg a kövületét, megmerevedett lenyomatát a fehérhalmi birtokon? Világból kiszakadt különc? Újító? Meg nem értett Messiás? Esetleg pszichopata? Vagy egyenesen paranoiás örült? Minden bírálónak van egy kialakított verziója, s nyilván mindnek van valami igazsága. Több, avagy kevesebb.

Történet/3. - Villemont Florestán + Ameline

Mondhatni, hogy a regény - különösen korábbi - filológus bírálóinak talán ez a legkedveltebb motívuma, s ez egybeesik a vállalt írói szándékkal is. Legalább féltucatnyi megoldás született a vörös szoba titkára, azaz, honnan, kitől kölcsönözte Kemény az elcsereált szeretők vigjátéki alapsémáját. Boccacciótól Beaumarchais-ig, Gyöngyösitől Scribe-ig Jónéhány szerző gyanúba keveredett; legszélesebb skálájukat Dengi János rajzolta fel 1909-es cikkében²⁶. "Kemény... a mesét két részből szötte össze: egy középkori elbeszélés²⁷ valamelyik változatából s Jósika Miklós *A könnyelműek* című regényének egyik részéből (E regény Kemény elbeszélése [1852] előtt két kiadás is ért: I. 1837, II. 1841-ben)" - jelentette ki Dengi.

Nyilvánvaló, hogy Kemény nemegy felemlgetett forrást ismerhetett.²⁸ Hogy melyik milyen mértékű hatást tett rá, konkrétan nem tudhatjuk. A regényben viszont találtam egy nyílt utalást. Ágnes úrnőjének tett vallomása után következik a jelenet:

²⁴ Vö. Németh G. Béla *Keményre szabott, felállított ellentétpárjával* = *N. G. B. Mű és személyiség* Bp., 1970 244-247

²⁵ A regény összevetése, összehasonlítása csábítóan kínálkozik a magyar irodalom elkövetkezendő évtizedeinek úgynevezett "dezillúziós" regényével

²⁶ Dengi János: *A "Ködképek a kedély láthatárán" forrásához* = *EPH* 1909 236-238

²⁷ *PJ Anguerrand d'Oisy. Le meunier d'Arleux. Navarrai Margit: Heptameron. Aretnus Regioniment* - A motívum egyébként rendkívül régi; utal rá Dengi már a *Tristan és Isolda* mondájában is előfordult

²⁸ Ha nem még többet. Hiszen a motívum - egyáltalán nem meglepő módon - a ponyván is kedvelt téma volt. Vö. pl. a Bucsanszky Alajos-féle füzetes válogatások ajánlólistájából pl. *A királyi paloták titkái hajdankorban*, vagy: *Navarrai Margit francia királynőnek, Anjou Lajos király nejeinek, élete és borzasztó tettei* című kötettel.

"A grófné féltékeny volt, egy kevés bosszúállási vágygal. Eleinte bankódott, utóbb gondolkodni kezdett.

- Egy ötletem van - mondá Ágnesnek.

De hogy mi volt a grófné ötlete: azt én elhallgatom.

...A gróf hangosan nevetett szobájában, mintha egy fiatal írónak, Scribe úrnak legújabb vigjátékát olvasná " (402-403 o.)

Az egyik valószínűsíthető forrás megnevezésén, megtalálásán túl, az utolsó mondat végtelenül árulkodó. Igazolását látom benne annak, hogy az 50-es évek Kemény Zsigmondja a már emlegetett eléréndő irodalmi célok felvállalása miatt a konkrét feladat megvalósításához fogott. Scribe említése - egy korjellemző tüneten kívül - valamiféle kifundált írói kikacsintással ér fel. Tudjuk, hogy Kemény ezidőtájt bevallottan szórakoztató regényeket, illetve beszélyeket/novellákat kívánt írni. Főként nőolvasóit izgalmas, lebilincselő olvasmánnyal szerette volna lenyűgözni. Így természetes módon nyúlhatott a már jól bevált recepthez: egy egzotikus környezetben játszódó pikáns témájú, igazi helyzetkomikumra épülő vigjátéki toposzhoz.

Mindamellettt azonban könnyen bizonyítható, hogy - több értekező, kritikus berzenkedése ellenére - Keménynek nem maradt más választása, nemegy szempontból kénytelen volt a kettős keretezettségű cselekménybe²⁹ beépíteni ezt a történetet.

Szimatolhatunk benne politikai indokot, nagy valószínűséggel jogosan. A Florestán-történet mintegy fedezékként is szolgálhat Kemény "meredekebb" közlendőjéhez.

De - mint később szóba kerül még - a regény szerelem- és nőábrázolásában e résztörténet elengedhetetlen "ellenpontja" lesz a Jenő Eduárd-Ameline párosnak.

Akárhogy is, Kemény Zsigmond e történet-rész lezárásával, tehetségével és írói-emberi habitusával garantálta, hogy mégsem egy korabeli "pseudo-lettúr" született.

4. De hát akkor mi ez?

A kérdés máris rossz. Helyesen: de hát akkor mik ezek? Msképpen: minek, illetve miknek olvashatjuk a regényt?

Ha lenne bennünk flegmaság, azt mondhatnánk: jóformán bárminek. És majnem igazunk is lenne. Baj akkor van, ha egy lehetséges - és szilánkosan ugyan helytálló - olvasatot ki akarunk terjeszteni a regény egészére. Mert azt éppen ez a regény nem engedi. (Egyik legkirívóbb példája Szegedy-Maszák Kemény-monográfiájának a *Ködképek*-re vonatkozó fejezete. Szegedy-Maszák -saját korábbi *Ködképek*...-elemzéseivel ellentétben - monomániásan, stílusosabban: rögeszmésen, egyetlen, nem is valami meggyőző elméleti "sinparra" futtatja a regényt: a romantikus irónia pályájára. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy monográfiájában, ezúttal, önnön tudományos regényvizsgálati módszerének gyakorlati kipróbálására tett kísérletet, nemegyszer a regény megerőszkolása árán.) Mert szívfájdítóan sok a kínálózó értelmezési lehetőség.³⁰ Olvassuk például szerelmes regénynek...

²⁹ A regény "szerkezeti képletét" körülbelül így ábrázolhatnánk (Várhelyi - Cecil [Jenő Eduárd - Stefánia (Florestán - Ameline) Jenő Eduárd - Stefánia] Várhelyi - Cecil)

³⁰ Ezúttal nem olvasom *lélektani* (vö. pl. Beóthy Zsolt, Péterfy Jenő, Pitroff Pál, Gyulai Pál olvasatával), *erkölcsi* elveket taglaló, *etikai* (vö. Nagy Sándor *K. Zs. és az erkölcsi világ* ITK 1943 29. 93. 205.), *filozofikus* (vö. Pitroff Pál Kemény tanulmányával), *formai és szerkezeti újítások* tömegét hozó (vö. pl. Szinyei Ferenc *K. Zs. munkássága szabadságharcig* című munkájával).

Tulajdonképpen nem könnyű dolog. Mert várakozásunkkal ellentétben, szerelem igazán kevés van itt. Csak éppen erre már csak akkor jövünk rá, amikor javában "beszippantott" bennünket a történet. Kemény ért hozzá, hogy amennyiben szórakoztató regény írására adta a fejét, igazi "profi" módjára, amúgy női olvasókat toborzón indítsa könyvét: "Mondják, hogy egy nővel való barátságunk akkor is, ha nincs a világ félrevezetésére ürügyül használva, vagy szerelmünk előnesze vagy pedig utóhangja." (299. o.) Biztos siker.

Azután, miután már "meg vagyunk fogva", pár oldal múlva közli velünk: "De most, tíz évvel utóbb, Cecil szemei csak oly gyönyörű metszetűek, mint régen, mosolya szintén igéző, és társalgása még talán művészeibb tökélyre emelkedett; azonban mégis, noha megállapított viszonyom nincs, azon költői elragadtatást nem idézik fel bennem, melyet tíz évvel előbb." (301-302. o.)

A regény külső keretét adó, "sokat ígérő" Várhelyi-Cecil-féle szerelmes történetről tehát kiderül, hogy nem az, ami; rég erejét vesztett, soha be nem teljesült, kihuny, barátsággá szelídült kapcsolattá alakult.

Cecil férje kapcsán Kemény eszünkbe sem engedi jutni a szerelmet: (Cecil) "Hitestársa egy öreg hivatalnok, ki bár egész nyügépénzzel vonulhatna a magánéletbe, addig okvetlenül szolgálni akar, míg a Leopold-rend kiskeresztjét meg nem nyerheti. Ez egyedüli vágya, mely éjjel és nappal szeme előtt lebeg, s mely ha kielégítetlen maradna, életét eljátszottnak fogná tekinteni." (300. o.) Kemény tehát gondoskodott arról, hogy bárki azonnal beláthassa, ilyen embert messze kerül a szerelem, ilyen ember képtelen az igazi szerelemre.

Jenő Eduárd és Stefánia kapcsolatában sem az emésztő szerelem a házasság megkötésének alapja. Jenő Eduárd szárazon, üzletemberi racionalitással sorolja Stefánia "paramétereit"; méretillettel meg az "adok" és a "vészek" rovatokat. "Stefánia kisasszony bátyja által vagyontalanná lévén, ön apácáfátyolt szánt neki, mi a szenvedélyes szívű leányok hite szerint nem tartozik a kellemes ruhadarabok közé." (331. o.) - vágja leendő apósa szemébe a legnagyobb aduját Eduárd, s a grófnak is, s az erdélyi porfészekbe eltemetett, álmokban élő és "üvegházban" tartott, elvirágzófélben lévő Stefániának be kell látnia, az adott körülmények között egyedüli megoldás: a kínálkozó házasság. Eduárd pedig amellett, hogy érvekkel meggyőzi magát: "Volt-e e fényes hölgykoszorúban szebb a vén-francia leányánál, kérdé gyakran magától. Tán szebb lehetett, válaszóla képzelődésének a józan értelem... de kellemesebb aligha: ezt tevé szíve hozzá." (326. o.) Stefánia kellemes, ráadásul az is a javára írandó, hogy az öreg gróf halála után általa lehet reményleni terveinek eddig gátolt megvalósítását.

Evidenciának tartom, hogy a vörös szoba körüli bonyodalmak szereplői között nem szövődik, nem szövödhet szerelem. Megcsalás, hazugság és árulás, pusztá testi vágy és végtelen női kiszolgáltatottság nem szül szerelmét. Igen; ez egy igencsak szomorú regény. A szerelem adta boldogság megkérdőjelezése olvasható benne. Keménynek a szerelemben való mélységes hitetlensége diktálta. S hogy ehhez kétség se férhessen, Kemény két, egymást kiegészítő, erősítő párkapcsolatot ír le. Vagy a külső körülmények összejátszása teszi boldogtalanná két ember szerelmét (Florestán - Ameline), vagy önmagukból fakad a szerelemre való képtelenség, a boldogtalanság (Jenő Eduárd - Stefánia). Florestán és Ameline házasságának, szerelmének csödjé - többek közt - azért is fontos, hogy

képköltési technikájában sokszor lélegzetelállító, stíluskategoriákból kítőző (vö. pl. Sötér István és Wéber Antal tanulmányaival: Sötér István: Nemzet és haladás. Bp., 1963. 926-930.; Wéber Antal: A romantika vége. K. Zs. regényeiről. It. 1970. 817-833.), hatásnyomozó és -feltáró (vö. pl. Dengi János vizsgálataival: K. és Balzac. BpSz. 1910. 400-401.) műnek És - fájó szívvel - humoros regénynek sem.

megjelenjen a regényben, mert így mutatható ki, bizonyítható be, hogy a szerelem, a boldogság mindenképpen - akár körülményeik, akár saját magunk által - halálra ítéltetett. Kemény más-más lelki stációkon végighajtva nőalakjait mutatja be a régvolt szerelem-szeretet kihunyásának szükségszerű metódusát.

Mindezt megerősíti egy egyébként későn "beparancsolt", "tévelygő" szereplő, Adolf alakjával is. Hogy Stefánia totális erkölcsi győzelmet arasson férje felett, Keménynek meg kell mutatnia, hogy az elhidegülésnek, a lassan növekvő házastársi gyűlöletnek, Stefánia szenvedésének, még véletlenül sem egy másik férfi az oka.

Cecil - Ameline esetében ezt a "funkciót" Várhelyi kénytelen "ellátni" - jóval kevésbé katartikus helyzetben.

A *Ködképek* után a szerelem a magyar regényben sem társat, megnyugvást adó, egy életre szóló "vállalkozás" többé. Schopenhauer-en is túllépve, Kemény már a magánélet legbensőbb köreiből sem képes a boldogságot feltételezni. Majdnem-szerelmek, meghalt szerelmek, viszonzatlan és sosem volt szerelmek létezhetnek csak ebben a szerelem-kereső, szerelem-tagadó regényben.

Probáljuk történelmi-társadalmi regénynek olvasni...

Sokan próbálták. És ez nem meglepő. Hiszen, mint egy nagy kirakójáték sok-sok darabja, úgy állítható össze Kemény itt-ott elhagyott mondataiból a korabeli magyar, illetve erdélyi világ képe. A szakirodalomban mindig (már a közelkortársi kritikában³¹ is) kedvelt volt a regény politikainak felfogható "üzeneteit" deszifrizni. Kemény megjegyzéseit, "odamondogató" szentenciát a zsarnokról, a "papirosvilágról", az akaratunkon kívüli népboldogításról, a forradalomról, a furcsán kezelt pénzügyekről, az örületig jutó nagy reformerről³² stb. - sokan "vadászták" és sokféleképpen magyarázták, láthatóan nagy kedvvel.

Hogy a hatás nagyobb legyen, Kemény itt is egy "párhuzamosságban ellentétes" figurát, az öreg Villemont gróftól lépteti be a regénybe - Jenő Eduárd szerepének erősítésére, vállalkozásának baljós előjelű jelképeként. Villemont gróf életpályája nemegy ponton Jenő Eduárdét idézi, vetíti előre, illetve jelzi annak előre látható sikertelenségét. Villemont, a romantikus Jókai-hősre emlékeztető gróf - különállását demonstratívan jelezve - mégis igazodik a korabeli magyar állapotokhoz. Mondhatnánk azt is, hogy - nemtetszését jelezve -, de megadja magát. Jenő Eduárd erre nem hajlandó. Ő szembeszáll akár az egész világgal, még ha boldogtalanságot, egy másfajta rabságot is hoz magával.

Jenő Eduárd falansztert építene. Falansztert a gazdaságában, a házasságában, osztályának életében - és a lelkekben is. Megállapításunk valószínűleg nem túlzás. Kemény pontosan ismerte, olvasta korának utópista tanait, Saint-Simon és Fourier elképzeléseiről újságcikkeiben többször értekezett³³. A Kemény-kínálta lehetséges jövőkép-változatok elemzése már tudomány-elméleti, társadalom- és erkölcs-filozófiai, sőt ontológiai kérdésfeltevések felé mutat, s ezek megfejtése, magyarázata csak egy másik tanulmány tárgya lehet.

³¹ Vö. Gyulai Id. mű.; Angyal Dávid, BpSz 1887. 49. köt. 150-155.; Péterfy Jenő id. mű.; Beöthy Zsolt id. mű

³² Kemény Széchenyi tanulmánya 1851-ben, tehát ekkortájt született.

³³ A Kemény által ismert szocialista-utópista tanokról Pándi Pál írt - nemegy ponton óvatosan kezelendő - könyvének egyes fejezeteiben: "Kísértetjárás" Magyarországon 1. köt. Bp., 1972. 210-229.

A *Ködképek a kedély láthatárán* - Kemény legjobb akarata ellenére - nem lett népszerű, s nem vált könnyed szórakoztató olvasmányá. Csak az egyike lett a legizgalmasabb és legrejtélyesebb Kemény-regényeknek. És ez talán nem kevés.

KEMÉNY ZSIGMOND: KÖDKÉPEK A KEDÉLY LÁTHATÁRÁN (NEBELBILDER AM HORIZONT DES GEMÜTS).

Versuch einer Romaninterpretation.

(Zusammenfassung)

Das Lebenswerk von Kemény Zsigmond (1814-1875) ist in der ungarischen Literaturgeschichte schon lange diskutiert. Seine Werke wurden relativ früh vom Publikum beiseite gelegt und kaum gelesen. Die Absicht des Romans *Ködképek a kedély láthatárán* (Nebelbilder am Horizont des Gemüts) ist vermutlich eben damit zu erklären, daß der Autor auf die Erziehung eines angemessenen Publikums hoffte. Seine Tätigkeit war in den 50er Jahren schon beschränkt, das einzige Gebiet, was ihm übrigblieb, war die schöngeistige Literatur. Laut Verfasserin dieser Abhandlung hatte er die Absicht, vorwiegend den Frauen unterhaltende Lektüre anzubieten.

In der Abhandlung wird zunächst die eigentliche Bedeutung des Titels untersucht. Die Konnotation des Titels ist mehrschichtig: rätselhafte Erinnerungen, Impressionen, Scheinwerte etc. Anhand reicher Zitate aus dem Werk wird es dann festgestellt, daß sich die Termini *ködkép* (Nebelbild) und *kedély* (Gemüt) immer auf eine kleinere Erzählung beziehen. Aufgrund dieser Untersuchung wird die Bedeutung des Titels wesentlich verständlicher: "Unerklärliche Phantasiebilder des flexiblen Gemütszustandes."

In der Abhandlung wird dann nach der Invention des Romans gefragt. Mit Hilfe romantheoretischer Analyse und durch die kritische Darlegung früherer Interpretationen wird es festgestellt, daß die Erzählung aus drei kürzeren Erzählungen besteht, d. h. die Fabel strukturiert ist. Die letzte Frage bezieht sich auf die Art und Weise des Lesens. Kann der Text als ein Liebesroman oder als ein historischer Roman gelesen werden? Es gibt mehrere Möglichkeiten des Lesers: der Autor rechnet mit seiner aktiven Teilnahme.